
„DOGAĐANJE NARODA“ U CRNOJ GORI - POLITIČKO-PROPAGANDNI OKVIR

Radenko Šćekić

The “Anti-Bureaucratic Revolution” in Montenegro begun with public gatherings where people expressed their solidarity with Serbs and Montenegrins in Kosovo and the politics of Slobodan Milošević. Animating workers, students and other citizens under the form of accumulated social problems and also adding the events in Kosovo to that social propaganda base, and later directing all that discontent at the Republic’s bureaucracy represented a successful propaganda technology which resulted in replacing of Montenegrin political elite of that period.

U uslovima ekonomske krize, pada proizvodnje i porasta inflacije, brojnih devalvacija dinara, narastajućih nacionalističkih tenzija kako u samoj republici, tako i na prostoru cijele SFRJ, Crna Gora, kao prostorno i brojčano najmanja od šest federalnih republika, ulazi u proces višestranačja, atmosferu populizma¹,

¹ „Narod se često pominje u svakodnevnom govoru, u politici, teoriji, nauci. Još prema drevnoj latinskoj izreci, ‘glas naroda’ smatrao se ‘glasom božijim’ – Vox populi, vox dei. Sa modernim dobom narod postaje nosilac suverene političke vlasti... Na narod se pozivaju mnogi pokreti u novijoj istoriji. Zato ih nazivaju „populističkim“. Populizam se često predstavlja kao izraz „organske cjeline“ naroda, mada takvo nešto realno ne postoji osim kao mitska slika. Ali dešava se da populizam obuhvati veći dio naroda koji se oseća i ponaša kao integralna ili apsolutna većina..” (N. Popov, specijalni dodatak *Srpski populizam – od marginalne do dominantne pojave*, *Vreme*, 24. maj 1993).

građanskih ratova i hiperinflacije, kao glavnih karakteristika prve polovine 90-ih. Opterećena teretom prošlosti, svojevrsne dihotomije crnogorstva i srpstva koje se prelamalo, kako u političkom životu, tako i u javnosti i u nauci, velikim brojem visokih vojnih oficira u JNA proizašlih iz rata i nakon njega – Crna Gora je predstavljala izuzetno složenu i komplikovanu cjelinu kao višetetnička i viševjerska republika.

Manipulišući specifičnošću nacionalnog osećanja, apostrofirajući ratničku prošlost i slobodarski duh – novonastali politički akteri nastojali su da u opštem ekonomskom i društveno-političkom haosu pridobiju što veći broj glasača za svoje ideje i ciljeve, ne birajući pri tome sredstva, metode ni tehnike. Ponovo otvarajući crnogorske podjele na bjelaše (pristalice bezuslovnog ujedinjenja 1918. i dinastije Karađorđevića) i zelenaše (pristalice uslovnog ujedinjenja i dinastije Petrovića); komuniste i četnike, iznoseći u javnosti decenijama prikrivane zločine komunistu u „lijevim greškama“ tokom i nakon Drugog svjetskog rata, golootočka stradanja, podsećanje od strane komunistu na četničke zločine – unosila se dodatna konfuzija na već uzavrelu društveno-političku scenu.² Zahvaljujući upravo ovakvim specifičnostima i karakteristikama Crna Gora je predstavljala plodno tlo za razne vrste nacionalizama i političkih ciljeva i ideja, kako prikrivenih u socijalnoj formi, tako i otvorenih u obliku ultranacionalizma i šovinizma. „Talas mitinga“ i tzv. Antibirokratska revolucija u prvom periodu u obliku podrške i solidarnosti Srbima i

² U knjizi *Janusovo lice istorije – odabrani članci i rasprave*, (Vijesti, Podgorica, 2000. str. 263., Š. Rastoder ističe ideju o četiri generacije crnogorskih raskola: „... Uslovno, ove generacije mogli bi nazvati sledećim imenima: Nikolina djeca (umorni ratnici), Pašićevi omladinci (ujedinitelji), djeca komunizma (revolucionari) i Slobodanovi đaci (kormilari plutajućeg broda). Kao reperne godine smjena ovih generacija moguće je uzeti: 1918, 1941, i 1989, što ne znači da se one i poslije ovih datuma ne pojavljuju u raznim vidovima...“

Crnogorcima na Kosmetu u kombinaciji sa socijalnim zahtjevima i apostrofiranjem nesposobnosti tadašnje komunističke republičke elite – imao je za posljedicu promjenu vlasti.

Nepovoljna opšta društveno-ekonomska i politička situacija, kako na prostoru čitave SFRJ tako i u samoj Crnoj Gori, u kombinaciji sa prelivanjem nacionalizama i manipulisanjem njime, predstavljala je plodno tlo za razne vidove političko-propagandnog djelovanja. Populistički mitinzi koji su se pokazali kao oprobana i uspješna forma za propagandno djelovanje postali su od sredine 1988. godine nezaobilazan dekor u društveno-političkom životu Crne Gore. U početku organizovani u formi solidarisanja sa Srbima i Crnogorcima na Kosmetu u kombinaciji sa socijalnim zahtjevima, planski su prelazili u revolt prema tadašnjem rukovodstvu u Crnoj Gori.

Pojava *Memoranduma SANU* 1986. godine je u početnom periodu dočekana sa ćutanjem kako na saveznom, tako i na republičkim nivoima (osim crnogorskog).³ Pojava *Memoranduma* i angažovanje Akademije nauka (SANU), moglo bi se okarakterisati kao vid indirektno propagande kroz prezentovanje naučnih i stručnih istraživanja i njihovim smještanjem u odgovarajuću formu, koristeći logički valjanu argumentaciju u odgovarajućem kontekstu, emotivno obojenu.

³ Šira javnost je o njemu više saznala iz komentara u *Večernjim novostima* 24. septembra 1986. (videti više u *Duga*, vanredno izdanje, jun, 1989.) Vjerovatno se ne bi o Memorandumu raspravljalo u Predsjedništvu CK SK CG da tada na severu Crne Gore, odn. u Pljevljima nije pokrenuto potpisivanje peticije o podršci Memorandumu, sa nekoliko desetina potpisa, među kojima je bilo i 12 članova Saveza komunista. Nakon osude tog dokumenta od strane crnogorskog vrha, došlo je do izvjesnog zahlađenja odnosa sa tadašnjim rukovodstvom Srbije (V. Koprivica, B. Vojičić, *Prevrat 89*, Liberalni savez Crne Gore, Podgorica, 1994. str. 8).

U ljeto 1988. godine, prije najavljenih mitinga za podršku Srbima i Crnogorcima na Kosovu, crnogorsko vođstvo je u više navrata stavljano na probu odanosti tadašnjem komunističkom rukovodstvu u Srbiji. Kao primjer takvog djelovanja je i pokušaj organizovanja političkih zborova radnika u Crnoj Gori radi podrške srpskom rukovodstvu i njegovoj proklamovanoj politici prema stanju na Kosmetu. Pošto se u tome nije uspjelo, traženo je da se takvi zborovi organizuju u djelovima preduzeća čija su matična sedišta na području Srbije. Energično suzbijanje i tog pokušaja bio je još jedan „minus“ na račun tadašnjeg crnogorskog rukovodstva.⁴ Predsedništvo CK SK Crne Gore tražilo je od opštinskih komiteta SK da takve političke akcije, koje su očigledno bile dirigovane iz Beograda, ne dozvole na svom području, čime su pali u svojevrstu političku nemilost. Ovo bi se moglo podvesti pod vid tehnike vertikalnog propagandnog djelovanja, jer se sa nivoa institucionalno zaštićenog autoriteta i hijerarhijski nadređene pozicije, nastoji ubjeđivački (persuazivno) djelovati uz kombinaciju sa načelom pojednostavljanja slike svijeta, odnosno kreiranja figure neprijatelja („nacionalističkih snaga“), uz emotivni naboj, kategorizaciju i diskreditovanje, čime se povećava uvjerljivost poruke, stvara se u javnosti određena atmosfera ugroženosti i pronalaze krivci (tzv. *blame-placing*).

⁴ Predsedništvo CK SKJ 8. oktobra 1988. je zauzelo stav povodom „prelivanja“ mitinga u Crnu Goru: „*Nacionalističke snage pokušale su iskoristiti protestni skup u Titogradu da pučističkim putem smijene rukovodstvo SK Crne Gore i da ugroze njen ustavni položaj kao ravnopravne članice jugoslovenske federacije. Zloupotrebljavajući gostoprimstvo crnogorskog naroda i djelujući na platformi srpskog nacionalizma, takve militantne grupe i pojedinci, u savezništvu sa svojim istomišljenicima u Crnoj Gori, sve agresivnije dovode u pitanje postojanje crnogorske nacije, njene istorije, kulture...*“ (Monitor, 10. oktobar 2008, str. 22).

S druge strane, S. Milošević⁵ je od crnogorskog rukovodstva očigledno očekivao “četvrti glas” koji mu je bio neophodan za kontrolu odlučivanja u federaciji (Srbija je imala jedan glas, pokrajine po jedan, uz crnogorski, to je bilo četiri, dakle, koliko i svi ostali, pa se mogla blokirati svaka odluka na saveznom nivou).⁶

⁵ Govoreći o Slobodanu Miloševiću na 8. šednici CK SK Srbije, Vidoje Žarković, tadašnji član Predsedništva CK SKJ je između ostalog rekao: *Na samom tome plenumu on je istupao kao čovjek reformi, kao dosledni titoista, kritikovao je srpski nacionalizam „kao guju u njedrima srpskog naroda“ i slično. Ali je ubrzo počeo sve više da klizi u zagrljaj tog istog nacionalizma. Tada su i sukobi, moji i drugih članova Predsjedništva CK SKJ, sa njegovim stavovima postajali sve češći i sve oštiri. Kritikovali smo njegove stavove oko ocjene situacije na Kosovu, organizovanja masovnih mitinga po Srbiji i njihovog izvoza u druge republike, pučističkog smjenjivanja legalno izabranih rukovodstava „u ime naroda“, njegovu politiku „homogenizacije naroda“ na nacionalističkim osnovama, njegovo mlako reagovanje na sve besomučniju hajku nacionalista i antikomunista protiv NOB-a, Ustava od 1974 ... Ali smo ih kritikovali ne kao radikalnan nacionalistički zaokret u odnosu na dotadašnju politiku SKJ po nacionalnom pitanju, već kao stavove proistekle iz birokratske ambicioznosti mladog političara, koji nastoji da učvrsti svoj liderski položaj, čak i preko izvjesnog paktiranja sa nacionalistima. Tek u drugoj polovini 1988. godine, Predsjedništvo je, pa i ja kao njegov član, postalo svjesno da se ne radi o tome, već o dubokom zaokretu, dubokom poniranju u nacionalističke vode do razmjera koje će da razbiju SKJ i Jugoslaviju. Zašto protiv svojih interesa, Pobjeda, 11. oktobar 1998, str. 7.*

⁶ O tome, kako je sa svojim najbližim sagovornicima u Predsedništvu doživljavao Miloševića i njegovu pobjedu na VIII šednici, vrlo otvoreno govori Stipe Šušvar, tadašnji kandidat za predsednika CK SKJ u sljedećem mandatu, u feljtonu splitskog *Feral Tribuna* marta 1994. g. Na pitanje novinara: *Tko su tada bili Vaši politički istomišljenici?*, Šušvar odgovara: *Prije svih Vidoje Žarković i Marko Orlandić s kojima sam se nešto više družio Često smo razgovarali o Miloševiću i jedan drugoga uvjerali: ‘Čuj, ako Milošević*

Milošević se prema Predsjedništvu CK SKJ ponašao kao prema I. Stamboliću. Dok nije sasvim učvrstio svoju poziciju u Srbiji kao neprikosnovenu – ponašao se kooperativno, druželjubivo. Potom je, sve otvorenije postajao netolerantan, arogantan, isključiv i bez želje za postizanje opšteg kompromisa (M. Orlandić, 1997:246).

I pored stava CK SKJ sa njegove 16. šednice da se „mitinzi solidarnosti“ ne održavaju van teritorije Srbije, mitingom u Titogradu učinjen je proboj za dalje mitinge. Tada je najavljen i miting u Nikšiću za dan njegovog oslobođenja (18. septembar). Ovde bi se mogla uočiti želja organizatora, da kroz tehniku transfera, povezivanjem sa pozitivno opšteprihvaćenim značajem određenog jubileja u društvu i u kombinaciji sa metodičkim postulatom pojednostavljivanja slike svijeta, budući da je riječ o odslikavanju svijeta putem simbola – samim vezivanjem za datum koji izaziva pozitivna osećanja, u kolektivnoj svijesti izazove prijem i pozitivna podloga prema onome šta se želi prezentovati na skupu.

Tokom ljeta i jeseni 1988., mitinzi su preplavili Srbiju i Crnu Goru, a pokušavali su da ih organizuju i u drugim republikama. Nošenje mošti kneza Lazara, svojevrsna populistička retorika protiv birokratije starog režima, manipulisanje pitanjem Kosova, negativno karakterisanje neposlušnih rukovodstava u

raščisti s memorandumskom politikom obračuna s Titom (a time i s Jugoslavijom kakva je ostala nakon Tita), to će biti jedino što nas može spasiti. A ako pak sam postane zarobljenikom nacionalizma, lakše ćemo se možda obračunati s njim nego li s Ivanom Stambolićem, kojega protežira sva srpska nacionalna elita, i to upravo ona koja je sročila Memorandum SANU' ... U Miloševiću tada nisam prepoznao kaplara za dovršenje upravo takve politike. Naprotiv, smatrao sam da mu treba dati šansu. Život me je, međutim, demantirao već u onom trenutku kada sam postao predsjednikom Predsjedništva CK SKJ – B. Mamula, Slučaj Jugoslavija, CID, Podgorica, 2000, str. 118.

Vojvodini i Crnoj Gori – samo su neki od propagandnih oblika korišćenih u cilju postizanja željenih ciljeva. U mitingaškom pokretu na djelu je ostvarivano jedinstvo, odnosno nacionalna homogenizacija⁷ i kompaktnost. I ovde možemo uočiti propagandnu tehniku transfera, tj. djelovanje na asocijativni plan i izbjegavanje potpunije racionalne kontrole, uspostavljanje veza između identiteta, odnosno značaja objekta sa koga se vrši transfer (u ovom slučaju mošti kneza Lazara) i identiteta političkog subjekta (organizatora nošenja i njegovih ideja i stavova). Naravno, ova tehnika je u ovom slučaju kombinovana i sa propagandnom tehnikom akcije, jer se zasniva na peruazivnosti događaja kao takvog, u snažnom i neposrednom propagandnom dejstvu samog čina učestvovanja pojedinca u kolektivnoj akciji (u ovom slučaju nošenja mošti). Takođe je putem tzv. propagande integracije djelovano u cilju postizanja što veće homogenosti i kohezije publike.

⁷ Miljan Radović, predsjednik Predsedništva CK SK Crne Gore, govoreći o opasnostima nacionalizma, istakao je: *U Crnoj Gori najveću opasnost predstavljaju crnogorski i velikosrpski nacionalizam, koji se poslednjih mjeseci agresivnije ispoljavaju. Grupice i pojedinci, pod firmom bavljenja etnogene- zom, negiraju istorijske i kulturne veze srpskog i crnogorskog naroda, sa ciljem da po svaku cijenu dokažu autohtonost etnogeneze crnogorske nacije. Velikosrpski negira postojanje crnogorske nacije i njene kulture, ne libi se od direktnih javnih napada na politiku SK Crne Gore i njeno rukovodstvo.*⁴ *Brković i Zeković temelje crnogorsku naciju na dvijema činjenicama: prva činjenica se odnosi na tezu da su srpski i crnogorski etnos oduvijek bili, od dolaska Slovena na Balkan dva toka slovenstva, jedno veće, drugo manje, koji su uporedo tekli, ali čije su matice ostajale u svojim koritima. Po drugoj čin- jenici, srpska svijest u Crnoj Gori, nacionalna svijest, i nije bila stvarno nacionalna svijest – ona je bila samo prividna, a stvarno se radilo o vjerskoj svijesti – o pravoslavlju. – Risto Kilibarda, Ideologije kontrarevolucija, Pobjeda, 10. 02. 1988.*

Od samog početka održavanje skupova bilo je demagoški populizam, a propagandno se tvrdilo da su to spontani pokreti i okupljanja naroda, iako se radilo o organizovanom pokretu.⁸ Radi boljeg i efikasnijeg propagandnog djelovanja taj pokret se vješto koristio nezadovoljstvom naroda zbog dešavanja na Kosmetu, kao i teškom ekonomskom situacijom i predstavljao se kao pokret usmjeren na savladavanje krize, odnosno, kao pokret sa prvenstveno socijalnim zahtjevima. Na mitinzima su bile dosta brojne parole o samoupravljanju, borbi protiv biro-

⁸ Još u prvim danima poslije Drugog svjetskog rata, novouspostavljena komunistička vlast kreirala je „spontane“ demonstracije kao izraz „opštenodne volje“. Donijeta je na primjer: „Direktiva CK KPJ iz 1945. godine da se organizuju spontane demonstracije protiv kralja Petra II i da se izvikuju unaprijed pripremljene parole“ (Dnevnik Draže Markovića, *Intervju*, maj 1997, str. 64).

V. Keković, tada čelni čovjek crnogorske SDB, u knjizi *Vrijeme meteža 1988 -1989* (KPZP, Podgorica, 2002.) ukazao je na bezbjedonosnu i propagandnu komponentu tih događaja, dajući u prilogu izvorni dokument - izvod iz „tajnog dosijea SDB“ kao ilustraciju događaja o kojima je riječ, autorovo izlaganje u tadašnjoj skupštini SFRJ (24. januar 1989.), kao i na bezbjedonosni aspekt narodnih mitinga u Crnoj Gori. Na osnovu operativnih podataka i prisluškivanja telefonskih razgovora crnogorski SDB u akciji „Korab“ razotkriva kako se ne radi ni o kakvoj autentičnoj pobuni građana Crne Gore, već o organizovanom puču pod dirigentskom palicom Miroslava Šolevića. Crnogorska tajna policija u stopu prati Šolevića, parole i pjesme koje su uzvikivali učesnici sa Kosova (među kojima *Hoćemo oružje i Dajte nam oružje*) počinjale su na znak Šolevića, koji se nalazio na prostoru iza bine“. Inspektori SDB-a Crne Gore u akciji „Korab“ uredno bilježe i nacionalističke pjesme, koje se pjevaju po mitinzima. Tako je i republički javni tužilac Božidar Vuksanović u Skupštini Crne Gore potvrdio da se tokom proslave Badnje večeri 1989., ispred crkve Svetog Đorđa, u tadašnjem Titogradu, pjevalo: *Ko je drugi, ja sam prvi da pijemo turske krvi! i Slobodane pošalji salate, biće mesa klačemo Hrvate!*.

kratije, protiv „odnarođenih“ funkcionera. Kosovo je predstavljalo dobro sredstvo za manipulaciju u svim slučajevima i situacijama. Neizbježno se nametao utisak da i nije bitno da li će se u rješavanju otvorenih pitanja postići uspjeh ili ne, nego da se ta otvorena pitanja iskoriste kao povod za krizu, za vanredna sredstva.⁹ Međutim, zborovi podrške nijesu dali očekivani efekat, i više su predstavljali opipavanje snage i reakcija aktuelne vlasti.

Poslije „zborova podrške“ došli su na red „mitinzi solidarnosti“ sa ugroženim Srbima i Crnogorcima na Kosovu od strane albanskog nacionalizma.¹⁰ Prvi takav miting van Srbije održan

⁹ Raznolikost mitingaškog repertoara ukazivala je na heterogenost sastava učesnika mitinga. Jedan dio učesnika forsirao je nacionalistički stil izražavanja. Tako je na miting u Beograd 19. novembra 1988. iz Crne Gore otputovalo oko 3.000 lica, najviše iz Nikšića i dr. U toku putovanja, od strane pojedinih ekstremnih grupa pjevane su provokativne pjesme i uzvikivane parole: „U Titograd kraj Morače osta vlada da nam plače“, „Đuranović Veseline izdajniče domovine“, „Oj Vidoje Žarkoviću drugi Vuče Brankoviću, a i Marko isto tako...“, „Crna Gora sada plače Rankoviću ko te smače“, „Žuta gredo, crnogorska bruko specijalac radnike je tuk'o“, „Na Kosovu opet nema mira Azem Vlasi Srbe provocira“, „Aoj, Vlasi i Jašari čekaju vas cirkulari“, „Crna Gora sad se pita kad će Sloba mjesto Tita“, „Crna Gora i Srbija to je jedna familija“ i dr. (prema M. Orlandić, *U vrtlogu*, Montenegropublic, Podgorica, 1997, str. 270).

¹⁰ Izjava nekadašnjeg visokog funkcionera sa Kosova Fadilja Hodže iz 1986.: *Ima pojedinačnih primjera silovanja na Kosovu. Mislim da bi privatnim kafanama na Kosovu trebalo dozvoliti da dovode, da zapošljavaju žene iz drugih krajeva Jugoslavije. Onda bi se ovi pojedinci koji siluju žene drugih narodnosti mogli da izivljavaju na takvim mjestima. Albanke to ne dopuštaju, ali Srkinje i druge bi to htjele, pa zašto im to onda ne dopustiti.* (N. Popov, *Srpska strana rata*, B92, 2002, str. 210) imala je negativan efekat i odjek u tadašnjoj jugoslovenskoj javnosti. Ova izjava je pokrenula čitavu lavinu protestnih okupljanja na Kosovu, bila je tema velikog broja novinskih tekstova, i predstavljala je „dodatno dolivanje ulja na vatru“ na već uzavreli i zategnutu atmosferu.

je u Titogradu 20. avgusta 1988. godine.¹¹ Kako je tada pisala *Pobjeda*, „više od 25.000 žitelja glavnog i drugih gradova Crne Gore jednodušno na današnjem mitingu solidarnosti dalo podršku opravdanim zahtjevima Srba i Crnogoraca sa Kosova da se odlučnije, brže i energičnije i odgovornije suzbije kontrarevolucionarno djelovanje albanskih nacionalista i separatista“ (*Pobjeda*, 21. avgust 1988. str. 1). Skandirano je: *Stradanja na Kosovu su i naša stradanja, Od Kanjiže do Prizrena Srbija je jedna zemlja, Hoćemo nepodijeljenu Srbiju, Nakon mitinga: Hoćemo oružje, Ko to kaže ko to laže, Listaj goro cvjetaj cvijeće, Crna Gora u boj kreće, Igrale se delije*. Na mitingu su između ostalih govorili B. Kovačević član RK SSRN CG, M. Šolević¹²

¹¹ „Dvadesetoga avgusta 1988. godine, jutro je najavljivalo tropski dan. Još u ranim jutarnjim časovima u Titograd su počeli da pristižu građani srpske i crnogorske nacionalnosti sa Kosova. Doputovali su autobusima, vozom i sa više od 200 putničkih automobila. Po procjenama bilo ih je oko 2.000. Istovremeno, dolazili su i građani iz drugih krajeva Crne Gore, a registrovan je i dolazak desetak putničkih automobila iz Trebinja. Kolona titogradskih taksista otišla je na Bioče, u susret kosovskim Srbima i Crnogorcima. Tu su im priredili srdačan doček i potom se, uz jeku sirena, dugačka kolona vozila slila u Titograd. Kolona vozila je oko 9 sati prošla titogradskim ulicama izazivajući simpatije i blagonaklonost građana. Zaustavili su se kod hotela „Crna Gora“ i odatle pješke, takođe u koloni, prošli glavnom titogradskom ulicom. Zanimljivo je da se na samom čelu kolone nalazilo i jedno svešteno lice. Skandiralo se: *Mi smo vaša braća, Život damo - Kosovo ne damo, Kosovo je Srbija*. Mnogi prolaznici su bili istinski ganuti, bilo je i suza. Za to vrijeme na Trgu Ivana Milutinovića užurbano je dekorisana bina. Po instrukcijama opštinskog štaba sa ozvučenja je grmjela revolucionarna muzika. Oko 11 sati Trg Ivana Milutinovića bio je tijesan da primi sve učesnike.“ (B. Vojičić, V. Koprivica, *Prevrat 89, Liberalni savez*, Podgorica, 1994, str. 27).

¹² Jedan od glavnih organizatora populističkih mitinga na Kosovu, Vojvodini i Crnoj Gori, M. Šolević je govoreći o S. Miloševiću i porastu njegove harizme u narodu istakao i sledeće: *Mi ga na vlast nismo doveli, ali da smo ga*

(sekretar odbora za odlazak kosovskih Srba i Crnogoraca na protestne mitinge van Pokrajine), S. Arsić Basara. Okupljeni Srbi i Crnogorci sa Kosova, Titograđani i ostali koji su se našli na Trgu Ivana Milutinovića svoje raspoloženje izrazili su i sa više od 30 transparentata. Među njima bilo je onih u kojima se prozivaju pojedini državni i partijski funkcioneri: *Zašto u 12? Već je minut do 12!, Tražimo miran san srpskoj i crnogorskoj djeci na Kosovu, Dolje birokratija, živjela radnička klasa, Hoćete li dovoliti da odemo sa vjekovnih ognjišta, Hoćemo nepodijeljenu Srbiju* (*Pobjeda*, 21. avgust, 1988, strana 3). Nakon Podgorice održani su i mitinzi solidarnosti i u Nikšiću¹³ i Cetinju¹⁴. Oko

učvrstili na vlasti i od njega stvorili vođu – to je tačno. (Dokumentarni film: *Smrt Jugoslavije*, dio prvi, BBC).

¹³ Na mitingu solidarnosti 60.000 (kako se prenosilo u javnosti) građana Nikšića sa Srbima i Crnogorcima na Kosovu osim brojnih jugoslovenskih zastava, uočene su slike Tita, Njegoša, Slobodana Miloševića i dr. Među brojnim transparentima nošeni su: „Svi smo jači u jedinstvenoj Jugoslaviji“, „Da živimo svi u slozi, Jugoslavijo ti pomози“, „Preko trista hiljada emigranata iz Albanije zauzeli su srce Srbije – poruka naroda: napolje iz zemlje“, „Živjela JNA“, „Crna Gora je srpska Sparta“. „Siluju nam djecu“ – uzvikivali su Srbi i Crnogorci sa Kosova. „Neće, neće više“ – odgovarala je masa. Grupe koje su nosile velike portrete Slobodana Miloševića prilikom prolaska ulicama Nikšića i kasnije na mitingu, frenetično su skandirale: „Slobo – slobodo“, „Slobodane naše rosno cvijeće, cio narod za tobom se kreće“, „Slobodane samo reci letjećemo kao meci“. Pri kraju, učesnici mitinga, uočljivo oni u prvim redovima prema bini uzvikivali su „Hoćemo oružje“, „Ubićemo Azema“, „Hoćemo ustanak“, „Podigla se Srbija“, „Crna Gora i Srbija, jedna familija“ (*Pobjeda*, 19. septembar 1988, str. 3).

¹⁴ Prenošeni su izvještaji sa pomenutih mitinga: „Na velikom mitingu na Cetinju, u gradu pod Lovćenom, na kome se okupilo oko 30.000 građana (kako se prenosilo u javnosti), a na kome je između ostalih govorio predsjednik SO Cetinje Jovan Markuš, izražena je solidarnost sa Srbima i Crnogorcima na Kosovu, koje „albanski fašisti gone sa ognjišta“ (*Pobjeda, Protiv nepravdi i nasilja*, 19. septembar 1988, strane 1, 4, 5).

parole *Hoćemo Ruse!* koja je uzvikivana na mitingu u Nikšiću podigla se *velika prašina*. Naime, u vremenu kada je još postojala blokovska podjela u svijetu, u Crnoj Gori će još nijesu bili zarasli ožiljci Informbiroa i Golog otoka, jedna takva parola, kakva je „pozivanje Rusa”, imala je specifičnu konotaciju.¹⁵ Priroda uzvikivanih parola i istaknutih transparentata kretala se od socijalnih i društvenih tema i zahtjeva, preko napada na rukovodstva u Prištini i Podgorici, saveznom nivou, do otvorenih izli-va nacionalizma.¹⁶ Dakle, u svemu tome, možemo prepoznati

¹⁵ Objavljivanje ove parole od strane TV Titograd iskorišćeno je za smjenu rukovodstva televizije, a kasnija zvanična interpretacija događaja se svodila da je autentična parola glasila: *Hoćemo gusle* (B. Vojičić, V. Koprivica, *Prevrat 89*, LSCG, Podgorica, 1994., str. 37).

¹⁶ Na mitingu solidarnosti u Nikšiću videlo se i čulo se sljedeće: „Za Srbe i Crnogorce na Kosovu - ŠIK Javorak“, „Ako treba, mi ćemo svi u borbu za slobodu“, „Sram vas bilo“, „Vršnjaci Jugoslavije, hoću da idem u školu“, „Arbanaški emigranti, u Albaniju, Srbe i Crnogorce na svoja vekovna ognjišta“, „Slovinci, ne zaboravite srpsku pogaču“, „Đe je zrno klicu zametnulo, tamo neka plodom i počinje“, „Crna Gora u boj kreće, bez pobjede proći neće“. Na velikom transparentu u vidu crnogorske kape doma učenika i studenata „Braća Vučinić“ iz Nikšića pisalo je: „Hoćemo jedinstvenu Jugoslaviju“, „Srbin živi dokle sunce grije“, „Dolje jagnjeća brigada Draže Markovića“, „Gdje je sad Žarković“, „Tirjanstvu stati za vrat“, „Zdravo da ste braćo Crnogorci - Titova Mitrovica“, „Jugoslavijo, pomogni nam da se ne ponovi Vidovdan 1389.“, „Podrška CK SK Srbije“, „Slobo, slobodo, volimo te više nego suša kišu“, „Živjela KPJ“, „Suditi F. Hodži, K. Široki, D. Markoviću, V. Devi, M. Bakaliju, S. Krajgeru, D. Stojšiću, Dž. Nimaniju, J. Vrhovcu, A. Vlasiju, K. Jašari, B. Kruniću, P. Matiću, D. Radosavljeviću, Z. Pupavcu, D. Jasanici, V. Krstiću i Marelju“, „Preko 300.000 emigranata iz Albanije zauzeli su srce Srbije, poruka naroda: napolje iz zemlje“, „Napolje emigranti sa Kosova“, „Živjela JNA“, „Združite se Srbi i Crnogorci“, „Žarkoviću, bar nas nadleti helikopterom“, „Novosadske suze su rekly sve“, „Šuvaru, bratstvo nije

propagandno načelo pojednostavljivanja slike svijeta (u smislu izvjesnog iskrivljavanja stvarnosti, korišćenje stereotipa, upotreba figure i kreiranja konkretnog neprijatelja ili pronalaženja krivca (rukovodstava, birokratije, kosovskih Albanaca), stvaranje i održavanje permanentne psihoze ugroženosti. Načelo segmentacije publike i propagandna slojevitost ogledali su se u prilagođavanju tema i poruka karakteristikama odabranih ciljnih grupa i vrsti interesovanja primalaca, odnosno učesnika na mitinzima (po etničkoj i religijskoj pripadnosti i sl.). Tehnikom

školsvo“ . Na vozu koji je došao iz Titograda u Nikšić bio je veliki transparent na kome je pisalo: „Kruniču odrekni se krune, ne unosi u narod laži i zabune“, „Vuk Žarković jede jagnjad, gore nego vuk“, „Žarkoviću - Vuče Brankoviću“, „Poštenci Albanci, budite hrabri“, „Kosovo je srpska kolijevka“, „Metohija da, Dukadin ne“, „Ne damo Dušana Pekića“, „Hoćemo slobodu“, „Sloboda + narod = Slobodan“, „Dragoslav + Marković – Draža“, „Ne damo te zemljo Dušanova“, „Živjelo jedinstvo Srbije“, „Srbija se umiriti neće“, „Crna Gora na Kosovo kreće“, „Emigranti u Albaniju, hljev sav srpski oguba, pogani - tragovi vam smrde nećojstvom“, „Sav se narod, sav se narod uveliko pita: Slobodan će zamijenit Tita, Slobodan će zamijeniti Tita“, „Kosovo 1389-1989“, „Koliko si uzak Kolj Široka“, „Žarkoviću, trazi novu bazu“, „Vrhovec - podrška kontrarevoluciji“, „Živio Batrić Jovanović“, „U vatru i vodu zajedno – Hercegovci“, „Zalutali bez povratka: Petar Stambolić, Krunić, D. Marković, F. Hodža“, „Vrhovče, kad ćeš opet kod Pape i Regana“, „CK SKJ, zar nije sramota ova vaša bruka te slušate narod kako kuka“, „Vidoje Žarković jede jagnjad“, „Živjela Jugoslavija, smrt velikoj Albaniji“, „Prozvani od naroda - branite se sami“, „Dole Azem Vlasi“, „Azeme, spremi ćebe, ćelija te ćeka“, „Dole korupcionaši“, „Poslednje zbogom Krunić, Vlasi, Vrhovec“, „Sa Kosovom do slobode“, „CK SK Slovenije: trebaste 1941. Jugoslaviju, a sad podržavate šiptarsku kontrarevoluciju“, „Dolje dušmani“, „Slobodane svi smo tvoji sem izroda ko će koji“ (prema M. Orlandić, *U vrtlogu, Montenegropublic, Podgorica, 1997, str. 258-9*). Uočljiva je bila želja organizatora mitinga da neželjeno republičko rukovodstvo prikaže kao „izdajničko“ i kao rukovodstvo koje je izgubilo podršku naroda.

direktne propagande iznošeni su stavovi i nudili su se razlozi za njihovo prihvatanje uz teške kvalifikacije i agresivno vođenu propagandnu akciju. Tehnika ponavljanja sadržaja poruka - ponavljanje iste poruke u različitim varijantama i prilikama, višestruko ponavljanje imena političara takođe je kombinovana sa ostalim propagandnim tehnikama. Tehnika transfera ogledala se u negativnom vidu retoričke figure „i“, u diskreditovanju rukovodstava njihovim povezivanjem sa događajima koji u svijesti ljudi izazivaju negativna oštećenja (izdaja, teror i sl.).

Kako piše M.Orlandić (1997:254): „Događaji su se odvijali kao na traci, ali sve očiglednije protiv sistema i glavnih postulata na kojim je egzistirala Jugoslavija, mimo i protiv crnogorskog rukovodstva“. Mada je avgustovski i septembarski talas mitinga (Titograd, Kolašin, Nikšić, Cetinje, Andrijevića, Murino) dobro uzdrmao crnogorsko rukovodstvo, ono je još uvijek bilo „na nogama“ spremno da se suprotstavi daljoj eskalaciji populizma po trgovima. U crnogorsku javnost plasirane su željene izjave i od strane samih organizatora. Tako je M. Šolević, obilazeći Crnu Goru, dao intervjuu Radio Baru u kojemu je rekao *da su mitinzi suspendovali legalne institucije Crne Gore*. Na protestnom mitingu radnika, omladine i građana povodom intervencije milicije u mjestu Žuta Greda¹⁷ na putu Nikšić – Titograd (kada su

¹⁷ U saopštenju tadašnjeg Sekretarijata za unutrašnje poslove povodom dešavanja u mjestu Žuta Greda između ostalog se ističe: „Grupa od oko 600 radnika“ zaustavljena je kod Bogetića, đe im je saopštena odluka o uvođenju hitnih mjera, ali oni nijesu htjeli poslušati zahtjev da se vrate u Nikšić, pa su „bučno protestovali, vrijeđali milicionere, gađali ih kamenicama i flašama, udarali drškama zastava koje su nosili“, te je upotrijebljen suzavac, „koji je mogao imati najmanje štetnih posljedica po napadače“. Većina radnika se vratila, a neki su „preskočili bankinu i našli se na veoma strmom terenu, pri čemu je došlo do povreda“. Osam lica je zatražilo ljekarsku pomoć, od kojih su tri zadržana na liječenju u nikšićkoj bolnici. Saopšteno je da su sve povrede

republički organi bezbjednosti zaustavili kolonu od osam autobusa koji su krenuli na protestni miting u Titograd, pri čemu je upotrijebljen suzavac i povrijeđeno osam radnika) okupilo se oko 10.000 ljudi.¹⁸ Ovaj sukob radnika iz Nikšića koji su bili krenuli na miting u Titograd i milicije poslužiće kao jedan od udarnih propagandnih aduta u kvalifikovanju tadašnje republičke vlasti kao „antinarodne“. I u ovom slučaju možemo uočiti propagandnu tehniku transfera, odnosno negativne retoričke figure „i“ i povezivanja i diskreditovanja rukovodstva sa terminima koji u svijesti šireg kolektiviteta izazivaju negativna osećanja.

Kada je antibirokratska revolucija prekoračila granice Srbije i pojavila se u intenzivnijem obliku u oktobru 1988. godine u Crnoj Gori, to je ostalim republikama predstavljalo znak za uzbunu. Oktobarski protesti proglašeni su izvozom „antibirokratske“ revolucije u područja izvan Srbije, tako da se radilo o principu – ako se danas ti mitinzi prelivaju u Crnu Goru, šutra se mogu proširiti i na neku drugu republiku federacije.¹⁹

nastale „isključivo prilikom bježanja od suzavca niz strmi teren“. Taj događaj poprimio je kasnije, takoreći, mitske dimenzije i Žuta Greda je zadugo bila svojevrsni (uglavnom paradni) simbol stradanja od „nenarodnog režima“ (D. Burzan, *Zauzdavanje ludog vjetra, Pobjeda*, Podgorica, 1998. str. 20).

¹⁸ Skandiralo se: „Ko to smije radnike da bije“, „Hoćemo ostavke“, „Maknite Đodića“, „Crna Gora i Srbija - to je jedna familija“, „Mi smo djeca sestre dvije – Crne Gore i Srbije“, „Svi smo sa studentima“, „Hoćemo jedinstvenu Jugoslaviju“, „Ne damo Kosovo“, „Kosovo je naše“. Pjevane su pjesme: „Jugoslavijo“, „Druže Tito mi ti se kunemo“ i „Hej Sloveni“. „Ko to kaže, ko to laže ...“, „Slobo slobodo“ (*Pobjeda*, 10. oktobar 1988. godine, strana 5).

¹⁹ Miloševićevo porodično crnogorsko porijeklo pomoglo je porastu njegove popularnosti u Crnoj Gori, naročito u dijelu onih Crnogoraca koji su smatrali da imaju „crnogorsko ime a srpsko prezime“, tj. da su Crnogorci i Srbi dvije grane istog etničkog stabla, a ne dvije, potpuno odvojene nacije. (Dejan Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb – Samizdat B92, Beograd, 2003, str. 419.

Organizatori su 5. i 6. oktobra izveli tzv. „Jogurt“ revoluciju u Vojvodini kojom su smijenjena rukovodstva u pokrajini i opštinama, a po sličnom receptu pokušana je i neuspjela smjena rukovodstva u Crnoj Gori istoga mjeseca. Za javno djelovanje, ipak, prvo je trebalo naći pogodan povod. Dva dana uoči „oktobarskog mitinga“ predsjednik sindikata „Radoja Dakića“ dobio je pismeni zahtjev od predsjednika sindikata beogradske opštine Rakovica, da „Dakićevi“ radnici podrže „opravdane zahtjeve radničke klase Rakovice“, nešto ranije saopštene u Skupštini SFRJ. Ima tvrdnji da je policija imala saznanja da je miting bio planiran za 12. oktobar, ali da su organizatori, da bi zavarali policiju, požurili sa okupljanjem i odredili 7. oktobar. Mitingaši su svjesno postavljali zahtjeve koje objektivno nije bilo moguće izvršiti.

Crnogorska akademija nauka i umjetnosti (28. oktobra 1988) održala je šednicu posvećenu nauci i tehnologiji, a akademik V. Strugar je u svojoj bešedi protestne mitinge nazvao *političkim ustankom naroda* i govoreći o mogućem ujedinjenju Crne Gore i Srbije, rekao: *Uprli su branioci institucija sistema u Crnoj Gori da ne dozvole da se Crnogorci poistovjećuju sa Srbima... stoga 'za komuniste u Crnoj Gori stvaranje sopstvene nacije je partijski zadatak'*.²⁰ Na primjeru angažovanja pojedinih članova Crnogorske akademije mogli bi (kao i u slučaju SANU) uočiti upotrebu tehnike indirektnog propagande, suptilnu persuziju u kojoj se insistira na sugestivnom formatu, sa posebnim akcentom

²⁰ U intervjuu *Pobjedi* nekoliko godina kasnije, akademik Strugar, govoreći o svojoj knjizi *Velika buna Crne Gore 1988 – 1989*, je istakao: *Komunističko pravljenje političkog naroda da li se igdje iskazalo težim preinačavanjem duhovnosti nekog krvnog srodnog ljudstva nego pri obradi Crnogoraca da bi postali posebna nacija, izdvojeni iz Srpstva? Pod dugotrajnom vlašću komunista namnožilo se Crnogoraca koji neće da se zovu i pišu Srbi ... Crna Gora je zemlja i narod, društvo i država u Srpstvu. Crnogorci su Srbi. (Pobjeda, 26. februar 1992, str. 7).*

na način i mjesto prezentovanja podataka, rezultate naučnih i stručnih istraživanja i dr. Na dotadašnjim mitinzima bila je očita neusaglašenost između onoga što se čulo u govorima i onoga što je pisano na transparentima. Tako je kroz govore na titogradskom i andrijevačkom mitingu oficijelno tražena samo podrška solidarnosti sa Srbima i Crnogorcima na Kosovu. Na cetinjskom mitingu, pak, zahtijevano je da crnogorski delegati u Skupštini SFRJ i članovi CK SKJ, „moraju tražiti maksimalnu odgovornost za sve one koji *evo već osam godina drže konce kontrarevolucije na Kosmetu i da podrže stavove oko promjene Ustava Srbije*“. Transparenti i masovni uzvici sadržali su parole: „Crna Gora je Srbija“, „Crna Gora je srpska Sparta“, „Crna Gora i Srbija – to je jedna familija“, „Izdali ste Srbiju“, „Druže Slobo samo reci, letjećemo kao meci“, „Dolje Žarković“, „Žarkoviću – Vuče Brankoviću“ i dr. Na narednim mitinzima će se zahtijevati i mnogo više – potpuno svrgnuće cjelokupne državne i političke vlasti u Crnoj Gori.

Tokom oktobarskih događaja bilo je evidentno mimoilaženje komunista na Univerzitetu sa republičkim partijskim rukovodstvom, što je predstavljalo više od nepoštovanja partijske discipline. Na 17. šednici CK SKCG na kojoj je izabran za sekretara Predsjedništva CK, M. Đukanović je iznio sljedeće: *U cijeloj zemlji je pitanje povjerenja u rukovodstva, sa ovakvim rukovodstvi-ma se ne može izaći iz krize ... (Vreme, 619)*. U stavovima Univerzitetske konferencije SK od 9. novembra 1988. sadržane su do tada najžešće i najotvorenije kritike rada najviših crnogorskih rukovodstava a za koordinatora je postavljen Momir Bulatović, asistent Ekonomskog fakulteta koji je dobio ovlašćenje da sa CK SK Crne Gore i njegovim organima pregovara i ravnopravno donosi odluke. Ubrzo su Predsjedništvo CK SK Crne Gore i Predsjedništvo Univerzitetskog komiteta SK održali zajedničku šednicu (10. decembra 1988.). Na ovom primjeru mogli bismo zapaziti primjenu tehnike horizontalnog propagandnog djelovanja, đe

su se tokom aktivnosti na diskusionim krugovima, šednicama, sastancima razrađivale odgovarajuće teme, računajući na „ravnopravan“ dijalog članova i na njihovo uključivanje u intergrupnu komunikaciju putem dijaloga i diskusija. Tadašnja vodeća garnitura TV Titograda bila je prinuđena da dobrovoljno da ostavke, a naročito joj se zamjeralo na propustima u uređivačkoj politici, posebno oko objavljivanja parole *Hoćemo Ruse!* i priloga koji je 9. oktobra 1988. godine proslijeđen TV Zagreb u kojem su navodno date samo loše strane mitinga. Ubrzo se, već u januaru, pokazalo šta je to praktično značilo – republička televizija je prednjačila u prevratu. A Radio Beograd u komentariju tokom januarskih događanja između ostalog je zaključio: *Dosadašnji državni i politički vrh Crne Gore, kako se pokazalo, nije imao previše sluha za notorne činjenice života, ispoljavajući potpuno slepilo za izvorne interese naroda a ne bi se moglo reći da je domaćinskom pažnjom usmeravao razvojne potrebe crnogorske privrede. Sada je došao trenutak polaganja računa.* (Radio Beograd, I program, 12. januar 1989).

Ono što nije uspjelo organizatorima protestnih mitinga tokom oktobra, ostvareno je nekoliko mjeseci kasnije, u januaru, kada je tadašnje crnogorsko rukovodstvo naćerano da podnese kolektivnu ostavku.²¹ Rano ujutru 10. januara prema Republičkoj skupštini prvi su krenuli radnici IGM „Radoje Dakić“ i mladi Univerziteta „Veljko Vlahović“ iz Titograda. Ubrzo su, sa svih strana, iz brojnih kolektiva i sredina širom republike potekle

²¹ Desetak dana ranije beogradski novinar M. Vućelić je istakao: *U oktobru je bilo planirano definitivno rušenje crnogorskog i vojvođanskog rukovodstva, mitingaški pohod na BiH, Hrvatsku i Sloveniju, i za 29. novembar proglašenje Treće Jugoslavije na ćelu sa Slobodanom Miloševićem. Međutim crnogorsko rukovodstvo bilo je tvrđe nego što smo očekivali, ali predstojećí odstrel neće preživjeti (Sa ulice u fotelje, Monitor, 9. januar 2009, str. 24-26).*

prave rijeke naroda, a tadašnji Titograd, ali i čitava Crna Gora, naprosto je uzavrela.²²

Pregovori sa tadašnjim republičkim funkcionerima od kojih tokom čitavog trajanja mitinga niko nije ni pokušao da se obrati okupljenom narodu išli su veoma teško i sporo. Organizacioni odbor predložio je, a okupljeni *jednoglasno usvojili*, zahtjeve, među kojima je traženo da svi partijski i državni funkcioneri na republičkim i saveznim funkcijama podnesu ostavke, jer su pored ostalog odgovorni što su ekonomska i politička kriza dovele *radnike, omladinu, studente i najveći dio stanovništva na prag bijede*, a krivi su, kako je navedeno, i za *duogodišnju kontrarevoluciju i genocid na Kosovu... Vrijeme je za jednakost u dokazivanju sposobnosti i znanja* poručeno je na kraju zahtjeva, koje je pročitao M. Bulatović, sekretar Univerzitetske konferencije Saveza komunista. Bulatović je tada bio poznat širom Jugoslavije zbog poruke upućene 10. decembra 1988. crnogorskom partijskom rukovodstvu: *Dovoljno je samo da vi odete!* (prema *Monitor*; 9. januar 2009., str. 24-26.). Iz prethodnog možemo uočiti upotrebu više vrsta propagandnih načela: personalizacije politike („krivci“ i „žrtve“, indentifikaciju određene politike sa određenom grupom političara), segmentacije publike i propagandnu slojevitost (apostrofiranje radnika, omladine i studenata – utvrđivanje posebnih grupa birača od interesa i prilagođavanje stavova i ciljeva njihovim karakteristikama). A od propagandnih tehnika prepoznaju se direktno propagandno djelovanje („šta“ i „zašto“), transfera - dovođenje putem negativne retoričke figure rukovodstva u vezu sa negativnim terminima

²² Vanrednu ulogu odigrao je konstituisani organizacioni odbor mitinga: S. Vukčević, R. Bošković, I. Hadžijusufović i P. Bulatović – IGM „Radoje Dakić“; Lj. Stanković, I. Brajović, S. Darmanović – RK SSO; M. Pejanović, A. Đukanović i M. Bulatović – Univerzitet „Veljko Vlahović“ (videti više u *Pobjeda*, 11. januar 1989., str. 5).

(„bijeda“, „kontrarevolucija“, „genocid“). Tokom trajanja mitinga evidentna je bila prisutnost ne samo prosvjetnih radnika već i velikog broja studenata i učenika što je i evidentirano u medijima ali i iskorišćeno u propagandne svrhe u cilju nametanja javnosti stava i uvjerenja kako je *omladina sa nama*.²³

Dvodnevni protestni miting, kako se u javnosti špekulisalo „preko sto hiljada“ radnika, studenata, omladine i građana završen je oko 14 časova 11. januara 1989. godine nakon što su prihvaćeni svi njihovi zahtjevi.²⁴ Konačno, nakon tridesetosatnog mitinga, 14. januara u 11 časova i 25 minuta, ondašnji potpredsjednik Skupštine SR Crne Gore B. Tadić saopštio je da su u skladu sa zahtjevima učesnika mitinga, podnijeli ostavke:

²³ „U titogradskim srednjim školama danas su održani samo prvi časovi. Nekoliko hiljada učenika i njihovih profesora sa transparentima, između deset i jedanaest časova, uputilo se prema Skupštini Crne Gore i pridružilo se učesnicima mitinga. Prazne učionice i školska dvorišta na ovom sunčanom januarском danu djeluju neuobičajno pusto i tiho. Od daljeg toka događaja i raspoloženja učenika zavisice da li će biti nastave poslije podne“ (*Pobjeda*, 11. januar 1989, strana 7), *Vrtiče smo ostavili da bi prava ostvarili*, poruka je jednog plakata koji nosi dječak na mitingu u Podgorici (*Pobjeda*, 12. januar 1989., strana 8).

²⁴ Na mitingu se uzvikivalo, skandiralo i pjevalo sljedeće: „Gdje ste sada specijalci došli su vam željezarci“, „Crna Goro majko SKOJ –a, evo stiže grad heroja“, „Titograde kraj Morače, čuješ kako vlada plače“, „Titograde, Titograde, ostade bez vlade“, „Nema grada gdje ne padne vlada“, „Sad se zna, sad se vidi da se naša vlada stidi“, „Foteljaši, šta li vam se sprema ...“, „Ostavke, ostavke“, „Šta se naša vlada stidi, došo narod da je vidi. Ne stidi se n'o se boji, jer su stigli sokolovi“, „Ko to smije, ko to smije radnike da bije, vratićemo, vratićemo prije il' kasnije“, „Ko to kaže da Srbija nema mora“, „Foteljaši jel' vam žao rastanak se primakao“, „Izađi Marko, Izađi bar na čas ...“, „Ide Tito preko Romanije ...“, „Slobo slobodo“, „Izlazite lopovi“, „Svi na biro“, „Radnička se uzburkala klasa, ovoj vladi nema više spasa“, „Da je Nikšić, da je Nikšić, bliže Titograda, ne bi bila, ne bi bila ovakva nam vlada“,

Predsjedništvo SR Crne Gore, Predsjedništvo CK SK Crne Gore i njegovi izvršni sekretari, zatim Predsjedništvo RK SSRN, predsjednik Skupštine SR Crne Gore, kao i članovi predsjedništva SFRJ i CK SKJ iz Crne Gore: V. Đuranović, V. Žarković i M. Orlandić, te izvršni sekretar Predsjedništva CK SKJ, S. Filipović²⁵.

„Milicijo malo reda, nije ovo Žuta Greda“, „Dolje crvena buržoazija“, „Glavu damo Kosovo ne damo“, „Živio Ljubiša Stanković“, „Živio Slobodan Milošević“, „Slobodane srpski sine kad ćeš doći na Cetinje“, „Mi nijesmo ovo htjeli no su ljudi ogladnjeli“, „Petokraka sa pet pera to je značka proletera“, „Druže Tito da ti je ustati, pa da vidiš kako narod pati“, „Fabrike smo ostavili da bi pravo ostvarili“, „Ko to kaže ko to laže Srbija je mala“, Imena tadašnjih crnogorskih rukovodilaca takođe su se pominjala u napjevima : „Oj Vidoje (Žarković), oj Vidoje, kod nas nema grupa“, „Đuranović Veseline nema tvoje vladavine“, „Orlandiću iz Crmnice crnogorska izdajice“. Na brojnim transparentima je pisalo : „Rad i samoupravljanje naša budućnost“ (ovaj transparent je dominirao mitingom), „Hoćemo mlade kadrove“, „Istjerajmo gubu iz torine“, „Mi smo za hitne promjene“, „Sa reformom do kraja“, „Birokratijo nisi po volji naroda“, „Rukovodstvo koje ne čuje glas naroda ne može da ga predvodi“, „Sačuvaj nas Bože od napasti, i neljudi koji su na vlasti“, „Radnička klaso Crne Gore, sa vama je Alba iz Novoga Sada, gdje je pala prva pokrajinska vlada“, „Čovjek nije ko tuđe uzima“, „Zbijajmo se brat do brata da skinemo jaram s vrata“, „Ostavke, to je najmanje što tražimo“. Tokom trajanja mitinga, kordon milicije je nakratko prekinut – propuštajući desetak mališana osnovne škole „Maksim Gorki“ da se približe stepenicama skupštinskog zdanja. Na crtaćim blokovima ispisane su parole: „I mi smo sa vama“, uzvikuju i oni – Ostavke, ostavke!..“ (*Pobjeda*, 11. januar 1989, strana 3-4).

²⁵ *Najteže od svega je to što je Crna Gora danas u političkoj krizi kakav nismo imali od rata do danas. Takav rascjep u Savezu komunista Crne Gore nijesmo imali od 1948. godine. Uz činjenicu da smo tada imali jak Savez komunista Jugoslavije, da je spoljni faktor bio uzrok raskola. A danas imamo ozbiljno nejedinstvo unutar Saveza komunista Crne Gore ...*, izjavio je tada M. Radović na šednici CK SK CG 11. januara 1989. godine (*Omladinski pokret*, januar 1989. godine, strana 24).

Ispunjeni su svi zahtjevi, narod je pobijedio, rekao je između ostalog, čestitajući oduševljenoj masi izvojevanu pobjedu M. Bulatović. On je dalje istakao: Crnogorsko rukovodstvo je izgubilo parnicu sa narodom. Krahirala je jedna pogrešna politika, u kojoj su se fabrikovali stavovi, koja se kitila retoričkim cvijećem, a iza toga nesrazmjerno malo stajali rezultati činjenja. Za prekid sa takvom politikom nije bila dovoljna opomena ni ono što se, zbog opravdanog nezadovoljstva radnih ljudi, građana, mladih i studenata, poput političkog zemljotresa događalo od 7. do 10. oktobra prošle godine. Morao se zbog svega toga ponovo okupiti narod. (Pobjeda, 12. januar 1989, strana 5).

Uzvici, pjesme, skandiranje i natpisi na transparentima reflektovali su i samu raznolikost zahtjeva i stavova prisutnih na mitingu.²⁶ Kretalo se od socijalnih zahtjeva za poboljšanje ekonomskih

²⁶ Neke poznate pjesme tu su „izvođene“ u nizu varijanata, a većinom su i nastajale tu na licu mjesta, zavisno od trenutne inspiracije njihovih autora. Ipak, na osnovu magnetofonskih i televizijskih snimaka i onog što su novinari zabilježili, mitingaši su ostavili u nasljeđe bogato „stvaralastvo“: „Radnička se budi klasa, bez toga nam nema spasa“, „Oj Vidoje Žarkoviću, crnogorski Brankoviću“, „Đuranović Veseline, izdajniče domovine“, „Crna Gora rodi Sloba, to je čovjek našeg doba“, „Slobodane, srpski sine, kad ćeš doći na Cetinje, kad ćeš doći pod Lovćenom, čekamo te sa ordenom“, „Oj Skupštino mirno stani, evo idu Nikšićani“, „Crna Gora i Srbija - dva oka u glavi“, „Iako smo prebijeni, mi nijesmo pokoreni“, „Stankoviću naša diko, ne može ti ništa niko“, „Orlandiću sram te bilo, Šušarevo desno krilo“, „Na obali od Morače crnogorska vlada plače“, „Dolje oni što su krivi, neka radni narod živi“, „Žuta Gredo crnogorska muko, tu je Lazar Crnogorce tuk'o“, „Brajoviću de su tvoje suze, što su naše okaljale bluze“, „Radoviću ti Miljane, ti si kaz'o svoje znanje“, „Crnogorski narod bira i Ljubišu i Momira“, „Našoj vladi slomiše se krila, jer nikada nije dobra bila“, „Mi smo djeca sestre dvije, Crne Gore i Srbije“, „Mičite se s toga praga, Šofranca nam dajte Draga“, „Crna Gora Sloba rodi, da Kosovo oslobodi“, „Crnogorska pašće vlada, ili danas il' nikada“,

uslova, nacionalističkih parola, preko napada na tadašnje crnogorske rukovodioce (u prvom redu V. Žarkovića²⁷, M. Orlandića, albanske funkcionere na Kosmetu, političare na saveznom nivou (S. Šuvara), do skandiranja M. Bulatoviću, Lj. Stankoviću²⁸, S. Miloševiću.²⁹ Sama raznolikost iznijetih i iskazanih stavova i

„Milošević iz Srbije ne da da se narod bije“, „Sad Srbija ima vođu, što je ravan Karadžić“, „Crna Gora samo pita kad će Slobo mjesto Tita“, „Mi smo djeca sve spremnije Crne Gore i Srbije“, „Oj Miljane profesore, studenti te tvoji kore“, „Ovaj narod traži hljeba, zato bolja vlada treba“, „Izlazite izdajice, da vam narod vidi lice“, „Đurišiću mlad majore, komandante Crne Gore“, „Oj narode Crne Gore, spremajmo se na izbore“, „A o Slobo, a o rise, Crnoj Gori navrni se“, „Milošević Slobodane, najsrećniji u godini dane“, „Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala“, „Crna Gora u boj kreće, robovati više neće“, „Oj nikšićka željezaro, Crne Gore ogledalo“ (prema B. Vojičić, V. Koprivica, *Prevrat 89*, LSCG, Podgorica, 1994, str. 259).

²⁷ Jedan od tada svrgnutih crnogorski funkcionera, Vidoje Žarković, jednu deceniju nakon ovih zbivanja rekao je: *Kao i na ostale drugove iz crnogorskog rukovodstva koje je tada pučističkom metodom smijenjeno, i na mene se sručila prava bujica laži i kleveta, koje su težile da nas diskredituju u moralnom smislu da bi nas lakše politički onemogućili (laži o stanovima, jagnjetini, o antisrpsstvu, o odnarođenosti ... (Pobjeda, 11. oktobar 1998, str. 7).*

²⁸ Jedan od lidera „Antibirokratske revolucije“, Lj. Stanković u intervjuu za *NIN* je istakao da: *Nijedna društveno-politička organizacija, pa ni Savez komunista, ne smije da ima monopol na tržištu ideja i viđenja naše budućnosti i društvenog uređenja (NIN, januar 1989, specijalno izdanje posvećeno „Sto dana koji su potresli Crnu Goru“, str. 20).*

²⁹ Kult novog vođe, „novog Tita“, ilustruje i govor jednog od organizatora mitinga u Titogradu 10. januara 1989. godine: *Nijesu Crnogorci i crnogorski narod odabrali Miloševića kao čovjeka kojeg treba voljeti jer je Srbin. Mi mu se divimo zbog onih jednostavnih stvari, zbog onog što govori kao što misli, zbog njegove jednostavne mudrosti i hrabrosti koju do tada niko nije pokazao (D. Vučinić, Pobjeda, 10. januar 1989, str.3).*

zahtjeva ukazivala je na heterogen sastav učesnika mitinga kao i njihovih motiva, želja i nadanja. U skandiranju i uzvikivanju imena pojedinih političarima ogleđa se upotreba propagandnog načela personalizacije politike, odnosno identifikacije određene politike sa određenim političarima.

U opštinskim reprizama opštenarodnog mitinga u Titogradu smijenjena su skoro sva rukovodstva u Crnoj Gori. Nastojalo se i uspjeti u namjeri da se u javnosti stvoriti slika o „nesposobnosti birokratizovane vlasti“ i o neophodnosti njihove smjene, od republičkog do opštinskog nivoa. A u seriji mitinga koji su uslijedili nakon titogradskog³⁰, jedan je posebno uznemirio crno-

³⁰ I u tadašnjem Ivangradu održan je protestni miting. Pored transparenata, parola i pjesama koje su se čule u Titogradu i na mitinzima u drugim crnogorskim opštinama zabilježene su i sledeće: „Pade vlada usred Titograda i ova će usred Ivangrada“, „Nećemo popravke, hoćemo ostavke“, „Vratite nam pojedenu jagnjad“, „Milošević Slobodane kad ćeš doći u Berane“, „Pade vlada usred Titograda, i ovdje će jagnjeća brigada“, „Žuta Greda, radnička uvreda“, „Jagnjetari, pršutari – crni su vam došli dani“, „Jesi li čuo Beograda, Crna Gora nema vlade“, „Crna Goro mila – nemoj da nas plaše, Kosovo je bilo i ostaće naše“ (*Pobjeda*, 15. januar 1989.) I Danilovgrađani su imali bogat repertoar parola i pjesama: „Druže Tito, mi ti se kunemo“, „Druže Tito, uvijek spremni mi smo - da branimo bratstvo i jedinstvo“ „Oj narode Crne Gore, spremajmo se na izbore“, „Od Triglava do Vardara“, „Lovćen nam je oltar sveti“, „Slobodane vuče gorski, džeferdare crnogorski“, „Milicijo ‘ajte na Kosovo - a mi ćemo da sredimo ovo“, „Milicijo ‘ajte na Kosovo da branimo carstvo Dušanovo“, „Ko to smije radnike da bije“, „Reče Sava na umoru - Peko čuvaj Crnu Goru“, „Crna Goro i sve tvoje, izdadoše Miljan i Vidoje“, „Crna Gora nam je dala trides’ i šes’ generala, a Hrvatska nam je dala druga Tita za maršala“, „Milicijo malo reda, nije ovo Žuta Greda“, „Dolje foteljaši“, „Oj Miljane, čuvaj ovce, da ne brukaš Crnogorce“, „Dolje Šuvarovci“. Ni Mojkovčani nisu bili neinventivni: „Napolje lopovi“, „Živjelo jedinstvo naroda Jugoslavije“, „Druže Tito, mi ti se kunemo“, „Dolje izdajice radničke

gorsku, ali i jugoslovensku javnost. Organizovan je 25. januara pred zgradom Skupštine opštine Plav, a na njemu je došlo do totalne nacionalne podijeljenosti Crnogoraca i Srba na jednoj, i Muslimana i Albanaca na drugoj strani. Time je i onako napeta politička situacija u Crnoj Gori dobila još jednu nepredviđenu dimenziju, a u plavskoj opštini dostigla tačku usijanja. Tog dana glavnu plavsku ulicu podijelila je nacionalna netrpeljivost. Na jednoj strani ulice stajali su Crnogorci i Srbi, zahtijevajući neopozive ostavke opštinskih „moćnika“, skandirajući ime S. Miloševića, a na drugoj mještani albanske i muslimanske nacionalnosti, izražavajući podršku tim istim funkcionerima i tada masovno prozivanom S. Šuvaru. Miting je prijetio da se pretvori u pravi međunacionalni obračun, pa je i Skupština SR Crne Gore uputila apel radi smirivanja tenzija.³¹

klase“, „SKJ - snaga akcije“, „Na biro oni koji su otpustili radnike 'Brskova““, „Odlučne promjene“, „Novi ljudi, nova vlada u Mojkovcu neka vlada“, „Hoćemo da radimo“, „Kosovo je naše“, „Dolje cijene“, „Čiji je bijeli hljeb“, „Funkcioneri na Zavod za zapošljavanje“, „Druže Tito, mi smo tvoji, u životu dok je koji“, „Dolje Azem Vlasi i Kaćuša Jašari“ (Koprivica, Vojičić, *Prevrat 89*, LSCG, Podgorica, 1994, str. 280-281). „Novi ljudi nova vlada u Mojkovcu neka vlada“, „Slobodane, Slobodane, ne daj narod da propadne“, „Dolje cijene“, „Čiji je bijeli hljeb“, „Druže Tito, mi smo tvoji, u životu dok je koji“, „Fabrike su naše“, „Dolje Azem Vlasi i Kaćuša Jašari“. Nosile su se slike: Tita, Slobodana Miloševića, Veljka Vlahovića, Njegoša (*Pobjeda*, 17. januar 1989).

³¹ Toga dana došlo je do „dvopolnog“ protestnog okupljanja. Sa jedne strane Crnogorci, a sa druge Muslimani i Albanci koje je nekoliko sati razdvajao kordon milicije (*Pobjeda*, 30-31. decembar i 1. i 2. januar 1990.). Učesnici mitinga, Crnogorci na jednoj, i Muslimani i Albanci na drugoj strani – svaki sa svojim zahtjevima i parolama i jedni i drugi klicali Jugoslaviji i bratstvu i jedinstvu, ali i to – odvojeno. Parole su bile u parovima: „Slobo, slobodo“ (Crnogorci), „Stipe Šuvar“ (Muslimani i Albanci), „Čekaćemo do zore“ (Crnogorci), „Uzalud čekate“ (Muslimani i Albanci), „Čekaćemo Nikšićane“

Društvenim previranjima sa januarskim događajima u sredstvima informisanja u Crnoj Gori i u svijetu poklonjen je veliki publicitet, o čemu su izvještavali inostrani mediji. Štampa, radio i televizija su ovim zbivanjima najčešće prilazile kao buđenju ili obnavljanju *talasa militantnih protesta* (Rojters), odnosno *reprizi mitinga od oktobra, samo što je ovog puta sve bilo kontrolisano*, ocjenjujući to kao neobično za *'impulsivni crnogorski temperament'* (RFI). Kako su događaji bili sami po sebi dovoljno senzacionalni i *bez presedana*, inostranoj štampi ostavljeno je dosta prostora da špekuliše o prirodi narodnog nezadovoljstva. Mnogo više nego sva prethodna zbivanja, ova su po mišljenju mnogih, bila prije svega odraz *katastrofalne ekonomske situacije u Republici*, koja je samo akcentirala pogoršanje političke i ekonomske krize u čitavoj zemlji. U tom kontekstu naglašavano je često da je narod Crne Gore gladan (*Figaro*), da se ekonomska recesija sve više produbljuje (*Vašington tajms*). Da je *Crna Gora bankrotirala zbog neuspjelih investicija, lošeg gospodarenja države i ideološkog dogmatizma* (Radio Dojče vele). No, u izvještavanju o januarskim događanjima često je isticano da je nezadovoljstvo naroda bilo stalno pothranjivano pa i da se njime dirigovalo spolja. Pri tome, jasne su bile aluzije na srbijanskog vođu i njegove „ambicije da proširi svoj uticaj i na Federaciju“ (*Frans pres*), a sam razvoj događaja označavao se kao „pobjeda srpskog lidera koji je nezadovoljstvu naroda u južnoj republici želio da da nacionalnu formu“ (*Svenska degdبلادet*).³² Talas populizma koji se prelio sa Kosova i iz Vojvodine u Crnu Goru, narastanje opšte ekonomsko-političke krize u SFRJ i uzlet nacionalizma

(Crnogorci), „Doći će Rožajci“ (Muslimani i Albanci), „Nesposobni napolje“ (Crnogorci), „Ovi su nam dobri“ (Muslimani i Albanci). Nadvikivanje je nastavljeno i činilo se da je samo prisustvo velikog broja milicionera, koji su dok se veče približavalo, razdvojili suprotstavljene strane, i sprečavali da dođe do ekcesa (*Pobjeda*, 26. januar 1989, strana 3).

³² Videti više u B. Vojičić, V. Koprivica, *Prevrat 89*, LSCG, Podgorica, 1994, str.364-373.

postepeno su stavljali Jugoslaviju u žižu pažnje relevantnih međunarodnih faktora.

Prvog oktobra 1989. godine na Cetinju je organizovana sahrana zemnih ostataka nekadašnje crnogorske kraljevske porodice. Prema podacima nadležnih organa, sahrani je prisustvovalo „oko 200.000“ ljudi iz svih krajeva Crne Gore, Srbije, Hercegovine, Bosne. Iako su bili pozvani zvaničnici iz svih republika jugoslovenske federacije, sahrani je prisustvovala samo zvanična delegacija Srbije i N. Bućin, član Predsjedništva SFRJ, kao i predstavnici država koji su nekada imali diplomatska poslanstva u Kraljevini Crnoj Gori. Svečanost oko prijenosa posmrtnih ostataka posljednjeg crnogorskog kralja i njegove porodice zabilježila su između ostalih i britanska sredstva informisanja. Vodeći britanski listovi (*Tajms*, *Dejli telegraf*, *Independent*) manje ili više daju ovom događaju ironična obilježja *rojalističko novokomunističko – nacionalističkih turistički uobličених izliva*. To je prije svega makar i mali znak, „oživljavanja rojalizma“ (BBC), *rastuća nostalgija među narodima mnogih komunističkih zemalja za njihovim monarhističkim nasleđem* (Rojters), *prvo priznavanje monarhističke prošlosti u jednoj komunističkoj zemlji*. O prvom priznavanju monarhističke prošlosti i kraljevske baštine *prethodno izvirgavane ruglu*, na koju se odlučila nova vlast, izvještavaju i američka glasila (AP, VOA, UPI), tumačeći prisustvo najviših funkcionera kao *nastojanje republičkog komunističkog rukovodstva da se distancira od svojih predhodnika*, a francuska štampa, odluku o povratku pripisuje novom crnogorskom rukovodstvu. (*Pobjeda*, 8. april. 1990, strana 9). Dakle, u samoj ideji organizacije prijenosa pompenznog skupa sa ceremonijama, koloritom narodne nošnje i folkloru, kao i ogromnog broja prisutnih (do tada i od tada nezabilježenog u Crnoj Gori) mogu se prepoznati brojni propagandni metodološki postulati i tehnike. U prvom redu kroz propagandnu tehniku akcijom odnosno persuazivnošću, ubjedljivošću događaja kao takvog nastojao se javnosti prikazati imidž novoga, „post-januarskog“ crnogorskog rukovodstva kao „progresivnog, okrenutog

reformama, koje se distancira od komunizma“. Takođe se pokušavao transferisati istorijski značaj dinastije Petrović na crnogorsko rukovodstvo.

Nakon svrgavanja republičkog rukovodstva pristupilo se objedinjavanju snaga koje su i dovele do toga. Cilj je bio da se u javnosti prikaže kako postoji jedinstvo i homogenost u „novim i nadolazećim progresivnim mladim snagama“. Međutim, rukovodstvo antibirokratskog talasa sastojalo se iz više frakcija koje su zastupale različite ideje i koncepte daljih koraka. U okviru obilježavanja godišnjice „crnogorskog januara“ formirano je „međustranačko“ tijelo. Tako je u tadašnjem Titogradu 15. januara konstituisan Demokratski forum kao međustranačko tijelo sastavljeno od društveno-političkih organizacija (SK, SSO, SSRN, Sindikata) i svih novoformiranih saveza, stranaka i udruženja, sa ciljem izgradnje demokratske infrastrukture. Dakle, u Demokratski forum na dobrovoljnoj osnovi ušle su sve tadašnje društveno-političke organizacije Republike Crne Gore (osim SUBNOR-a).³³ Zadatak Foruma bio je da izradi prijedloge najvažnijih zakona koji definišu pravila igre za višestranačku utakmicu u Crnoj Gori. Jedna od tekovina Foruma je svakako, za to vrijeme prilično dobar, izborni zakon, kojim je uspostavljen proporcionalni izborni sistem.³⁴ No, Forum nije bio okrugli sto jednakih. Pri prvim ozbiljnijim neslaganjima lideri vladajuće stranke napuštali su Forum i stavili do znanja da mogu da nametnu buduća pravila igre, što se kasnije u stvarnosti i dešavalo. Skupština Crne Gore odlučila se za vanredne delegatske izbore.

Deseti vanredni kongres SK CG održan je u aprilu iste godine u uslovima napete političke atmosfere i ekonomske nesigurnosti.

³³ Goran Sekulić, *Od demokratskog foruma do višestranačke vlade*, DOB, Podgorica, 1998, str. 47.

³⁴ Učesnici pomenutog Demokratskog foruma su različito gledali na rezultate AB revolucije: N. Kilibarda je stao u odbranu mladog crnogorskog rukovodstva, tvrdeći da je ono „imprisioniralo narod koliko čistotom jezika, mudročću i hrabročću, toliko i zbog rušenja omraženog režima, a ne zato što

Na njemu je raspravljano i izrečena je pozitivna ocjena o oktobarsko-januarskim dešavanjima, a veoma kritički je govoreno o dojučerašnjem rukovodstvu Crne Gore koje je bilo primorano da u januaru podnese kolektivnu ostavku. Novi Centralni komitet izabrao je novo Predsjedništvo koje je za predsjednika izabralo M. Bulatovića a za sekretara M. Đukanovića.³⁵

Period tzv. AB revolucije ostaće upamćen po žestokom diskursu i oštrim diskvalifikacijama dotadašnjeg komunističkog rukovodstva Crne Gore. Da je narod ekspresno dobijao novog idola potvrđivali su transparenti: *Srbija se stalno pita kad će Sloba mjesto Tita i Milošević Slobodane, ne daj srpstvo da propadne*. U tome se ogledala upotreba propagandnog načela personalizacije politike ali i tehnike transfera, jer se jedan političar, vezuje sa pozitivnim karakteristikama i ugledom i autoritetom

će reformisati komunizam“. Zastupajući tezu da je suverenitet naroda izvor svih suvereniteta, B. Šijaković je ustvrdio da još u Crnoj Gori nijesu suvereni ni narod, niti ijedan pojedinac, a ni institucija. On je dodao da u Crnoj Gori nema ni demokratije, ni demokratizacije, već je na djelu liberalizacija, a kritički je govorio i o Savezu komunista. Član Predsjedništva RK SSRN Ž. Rakčević postavio je kao centralno pitanje da li je prošlogodišnji januar značio borbu za vlast ili za radikalno mijenjanje sistema, dodajući da se on lično borio za ovo drugo. M. Popović, član Izvršnog odbora UJDI-ja u Titogradu, složio se sa konstatacijom iz uvodnog izlaganja da je „ovog 10. januara došlo do polarizacije ne samo u rukovodstvu, nego i u široj javnosti“. S. Perović je izrazio rezervu prema nekim tezama i hvalospjevima o januarskim događajima u Crnoj Gori, posmatrajući ih u kontekstu evropskih zbivanja, a „pošto je bio žrtva i stare i nove politike, te zbog neostvarivanja stavova 10. kongresa SK Crne Gore“, odlučio je da vrati partijsku knjižicu (B. Vojičić, V. Koprivica, *Prevrat 89*, LSCG, Podgorica, 1994, str. 315).

³⁵ Uvodni referat na Kongresu podnio je V. Vukotić, koordinator rada Predsjedništva CK SK CG u kojem je, govoreći o burnim dešavanjima i smjeni vlasti u Crnoj Gori prethodnih mjeseci rekao sljedeće: *Sve što se dešavalo od oktobra do danas, pokazuje da narod nije izmanipulisan, ni spolja ni iznutra, da na njegovom čelu nijesu bili četnički sinovi, već najprogresivniji izdanci*

drugoga, odnosno prenosi se formiran odnos sa jednog na drugi, politički subjekt, kao nastavljača njegove politike. AB revolucija koja je počela 20. avgusta 1988. godine, velikim mitingom u Titogradu, da bi kulminirala smjenom dotadašnjeg rukovodstva u januaru 1989. godine imala je za crnogorske prilike odlike svojevrsnog društvenog potresa, iako je smjena vlasti izvršena u okviru postojeće komunističke partije. Može se reći da je fenomen AB revolucije veoma kompleksan, jer su glavni akteri tih događaja imali različite pobude i ciljeve. S jedne strane, postojala je nespremnost tadašnjeg rukovodstva Crne Gore da na adekvatan način odgovori na prekompoziciju moći u federaciji i na raspad zemlje. Na drugoj strani, postojala je velika mješavina onih koji su iz različitih želja i pobuda bili za dublje promjene sistema i korjenite reforme.³⁶ Događaji su, dakle, pripremani, medijski i politički, dugoročno, a na talasu dirigovanog populiz-

mlade generacije. Ovi događaji nijesu 'posrbļavanje' i 'nacionalna rasprodaja' Crne Gore (...) A na šednici Predsedništva CK SK CG, održanoj u maju, sekretar Predsedništva M. Đukanović iznio je sljedeću ocjenu: *Brod izgrađen na Kongresu, ploviće i dalje vodama kongresne politike. Od tog kursa odstupanja nema, a ko će ostati u posadi, pokazaće naredni dani* (V. Koprivica, B. Vojičić, *Prevrat 89*, LSCG, Podgorica, 1994 str. 291-293).

³⁶ Međutim, postoje i mišljenja da je Crna Gora nakon januarskih dešavanja 1989. godine propuštila priliku da „za sva vremena raskrsti sa komunizmom“. J. Markuš, nekadašnji gradonačelnik Cetinja u vrijeme „dešavanja naroda“ i AB revolucije kaže: „Jer umjesto da se ide u višepartizam, krenulo se u više-komunizam, jer nakon januarskih događaja formira se Savez komunista Pokret za Jugoslaviju, a mladi, pametni i lijepi su organizovali kongres Saveza komunista Crne Gore i Momir Bulatović je izabran za predsjednika, a M. Đukanović za sekretara ... Tako se iz komunizma prešlo u neokomunizam“. Podsećajući da se M. Đukanović u „događanje naroda“ uključio tek uoči rušenja bivšeg crnogorskog rukovodstva, Markuš kaže da se u tim danima među revolucionarima svojim aktivnostima posebno isticao njegov brat Aco. „Aco (Đukanović) je imao najveću podršku studenata, i ruku na srce on je bio kolovođa

ma u Jugoslaviji. I mitingaška masa je 1988. i 1989. godine, stoga, dotadašnju crnogorsku vlast prosto smatrala nepotrebnom, čak i preprekom za „ostvarenje sna“. Vještom propagandom, manipulisanjem i korišćenjem naraslih socijalnih problema, korišćenjem snage gomile i mase, usmjeravanjem njihovog revolta, želja i nadanja na tadašnju crnogorsku političku elitu i obilježavajući je time kao krivca za socijalna i nacionalna goruća pitanja u Crnoj Gori manifestovan je do tada neviđen politički spektakl. *AB revolucija, događanje naroda, crnogorski ustanak* – predstavljaju različite nazive za jedan specifičan prevrat u kome su narasli socijalni problemi, porast nacionalizma, teško stanje na Kosmetu i generalno teška političko-ekonomska kriza na prostoru tadašnje SFRJ iskorišćeni za svrgavanje tadašnje crnogorske političke elite, a sve u formi borbe protiv birokratije i *nesposobnosti* dotadašnjeg rukovodstva.

Mediji su vatreno i na udarnim mjestima i samom početku glavnih informativnih emisija pratili pomenuta dešavanja. Propaganda u štampi trudila se da ponudi dobre fotografije, krupne kadrove lica i plakata sa sloganima kao što su oni „Hoćemo oružje!“ „Idemo na Kosovo!“, televizija da prikaže dobre krupne planove i najagilnije mitingaše, sve popraćeno parolama govornika. Na

studenata. On je, po mom mišljenju, najzaslužniji čovjek za ono što su te studentske i omladinske organizacije pokrenule. Isto tako je istina da je tada kao predsjednik Izvršnog odbora Budve S. Marović takođe davao podršku tome. On je čovjek koji nikada nije bio za komunizam. Možemo mi sada da mislimo šta hoćemo.“ Ž. Rakčević, kasnije predsjednik osnovane SDP CG, istakao je da je tokom AB revolucije prevagu odnijela grupacija koja je htjela „da mijenja Crnu Goru i Jugoslaviju u pravcu konzervativnog anticnogorskog velikodržavnog srpskog projekta nasuprot onih koji su bili za to da Crna Gora slijedi svoje interese. Borba za prevagu je počela u avgustu 1988. dok su na temperaturi od 36 stepeni sa razglasa odjekivale revolucionarne pjesme i parole iskusnih mitingaša sa Kosova. Pred hotelom „Crna Gora“ dijelilo se osvježanje, a titogradski taksisti su mitingaše dočekivali na Bioču i uz sirene dopratili do centra ...“ (*Vijesti*, 20. avgust 2008, strana 3).

godišnjicu januarskog prevrata u Podgorici je održana osnivačka skupština *Reforomskih snaga za Crnu Goru*, na kojoj je prisustvovao i tadašnji savezni premijer A. Marković. Istoga dana u organizaciji *Velike narodne skupštine*, uz prisustvo desetak hiljada učesnika, ispred crnogorske skupštine obilježena je godišnjica januarskih dešavanja. Na skupu je govorio i M. Bulatović koji je istakao da je *osnovna poruka 10. januara 1989. godine neizbrisiva i da je postala istorijska tekovina naroda Crne Gore*.³⁷ Ovakvom izjavom je na sam čin „anti-birokratske revolucije“ izvršen pozitivan tranfer sa termina „istorijski“.³⁸ Glavni zahtjevi tokom anti-birokratske revolucije svjedoče da pokret nije bio anti-sistemska, jer oni nijesu bili upereni protiv komunističkog režima, niti usmjereni na uvođenje demokratskog poretka, već se tražio odlazak konkretne rukovodeće komunističke garniture, ali ne i sistema (videti više u S. Darmanović, *Demokratske tranzicije u Južnoj i Jugoistočnoj Evropi*, doktorska disertacija, Podgorica, 2002.). U tom kontekstu bi se mogla i shvatiti izjava M. Đukanovića, jednog od predvodnika „antibirokratske revolucije“, koji je za „januarski prevrat“ rekao: *To jeste bila borba za vlast, borba kojom je vlast trebalo oduzeti od birokratizovanog rukovodstva i*

³⁷ Na mitingu se između ostalog skandiralo i pjevalo: „Ko to smije da nam dira, Sloba, Mila i Momira“. „Oj Momire naša diko, ne može ti ništa niko“, „Crna Gora rodi Sloba, tog junaka našeg doba“, „Na Lovčenu Njegoš spava najmudrija srpska glava“, „Ko to sinoć Podgoricom prođe, il je Sloba ili Karađorđe“ (V. Koprivica, B. Vojičić, *Prevrat 89*, LSCG, Podgorica, 1994. str. 316). I u ovim i sličnim riječima mogu se uočiti elementi upotrebe propagandne tehnike tj. transferisanja ugleda sa istorijskih ličnosti koje u širem kolektivitetu izazivaju pozitivna osećanja na konkretne, aktuelne političke ličnosti.

³⁸ *Ispada nekako, kao da je sam Njegoš „pisao scenario“ za velike i veličanstvene titogradske događaje ... treba to sada da vidi i čuje jugoslovensko rukovodstvo* (S. Vukmanović Tempo, u intervjuu, „NIN“, januar 1989, specijalno izdanje posvećeno *Sto dana koji su potresli Crnu Goru*, str. 33). Dakle, transferisanjem ugleda istorijske ličnosti („Njegoša“) koja u kolektivnoj svijesti izaziva pozitivno osećanje na „titogradska događanja“ kao „veličanstvena i velika“ može se prepoznati još jedan od primjera upotrebe propagandne tehnike transfera.

vratiti je onome kome po Ustavu pripada: radničkoj klasi i narodu („Pobjeda“, 12. januar 1989, str. 3).

I na ovim primjerima se može uočiti upotreba transfera i etiketiranja prethodnog rukovodstva negativnim terminom „birokratizovani“, a sa druge strane, putem pozitivne retoričke figure „i“ povezivanje novog rukovodstvo sa kategorijama koje u kolektivnoj svijesti izazivaju pozitivan odnos i bliskost (poput „ustav“, „radnička klasa“, „narod“). Veliki broj fotografija S. Miloševića, potenciranje problema Kosova, napadi na jugoslovenske komunističke funkcionere koji su bili Miloševićevi protivnici: *izdajnička* rukovodstva Hrvatske i Slovenije, separatiste sa Kosova, autonomaše iz Vojvodine, govorili su jasno o preovlađujućem karakteru prevrata. Iako se odvijao unutar i u sklopu populističke kampanje i bio uglavnom iniciran i organizovan od strane pro-miloševićevih snaga u Crnoj Gori, protestni pokret imao je u sebi izvjesnu dozu heterogenosti jer i za vrijeme prevrata, a i kasnije, nakon ustoličenja na vlasti, u okviru januarskog pokreta postojalo je jezgro koje je bilo okrenuto težnji za dubljim reformama sistema i zahtijevalo da se obaranje prethodne komunističke garniture iskoristi za uvođenje višepartijskog sistema.

Zvanična politika u Srbiji i Crnoj Gori ove događaje ocjenjivala je kao „revolt naroda koji je zbacio režim koji se svrstao u antisrpsku koaliciju“ i onemogućavao da se ustavnim putem izvrši centralizacija u Jugoslaviji, ukine autonomija na Kosmetu i u Vojvodini i izmijeni Ustav iz 1974. godine. Propagandno je „spontano“ okupljanje naroda, radnika, sudenata, mitingovanje, nazivano „antibirokratskom revolucijom“ i okarakterisano kao „događanje naroda“, podrška i solidarnost sa Srbima na Kosmetu (Koprivica/Vojičić, 1994:7)

Može se konstatovati da je zahvaljujući pogoršavanju opšte privredne situacije vješto iskorišćeno opšte nezadovoljstvo u društvu te se populizmom i usmjeravanjem opšteg nezadovoljstva na tadašnje republičko rukovodstvo koje je okrivljeno „za sva zla, za nesposobnost i nesnalaženje“, uspio postići željeni cilj. Propagandno djelujući u formi socijalnih zahtjeva kombinovanih

sa patriotskim apelima, probuđenim nacionalizmom, uspjela se animirati kritična masa neophodna za psihološki pritisak na republičku elitu, koja je godinama uljuljkana u atmosferu nedodirljivosti i blagostanja, bila prosto zatečena i blokirana intenzitetom i brzinom događaja. Manipulisanje masom, stepen organizacije, tempiranje i intenzitet parola i govora ukazuju na moć i uspješnost propagandne kontrole. Pokretanje i animiranje radnika, studenata i ostalih građana pod formom nagomilanih društvenih problema, dodavanjem na tu socijalnu propagandnu osnovu i dešavanja na Kosovu, a potom usmjeravanje svog tog nezadovoljstvo na republičku birokratiju, na njenu nezainteresovanost i nesposobnost da se uhvati u koštac sa tim problemima³⁹, predstavljali su uspješnu propagandnu tehnologiju koja je rezultirala smjenom tadašnje političke elite, ali ne i promjenom postojećeg socijalističkog sistema. Opisujući to vrijeme, V. Pavićević piše da je „...u tzv. antibirokratskoj revoluciji izvršena radikalna smjena vladajućih garnitura u svim sferama i institucijama društva...” (V. Pavićević, 2007:13). Naravno da je dotadašnje komunističko rukovodstvo svojom nedovoljnom energičnošću i nemajući „dara“ za manipulisanje, a koji nije nedostajao oponentskoj struji - u dobroj mjeri doprinijelo svome svrgavanju. Promjena je, dakle izvršena u pogledu rukovodstava na republičkom i lokalnim nivoima, ali sve u okvirima postojećeg SK Crne Gore. Pod pritiskom heterogenog sastava rukovodstva „prevrata“, ali i pod utiskom globalnih promjena u komunističkim sistemima, pripreman je, iako nevoljno, od strane Saveza komunista, teren za uvođenje višepartizma.

³⁹ Marko Orlandić, najviše pozicionirani crnogorski funkcioner, član Predsjedništva CK SKJ, govoreći o optužbama na račun nedovoljne energičnosti tadašnje crnogorske vlasti, piše: „Ima ljudi koji smatraju da smo 11. januara 1989. godine ‘kukavički kapitulirali’ i da smo se ‘predali’. A šta je trebalo i šta se moglo preduzeti u tim danima prevrata? Upotrijebiti oružanu silu protiv sopstvenog naroda za odbranu vlasti! Ne znam crnogorskog funkcionera iz tog perioda koji bi se na tako šta odlučio“. (M. Orlandić, *U vrtlogu*, Montenegropublic, Podgorica, 1997, str. 402.